

Пам'ятка ренесансного історіописання в Україні: «Аннали»
С. Оріховського-Роксолана

Д.С. Вирський

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 3. – Харків: Майдан, 2001. – С. 31-38.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

ПАМ'ЯТКА РЕНЕСАНСНОГО ІСТОРІОПИСАННЯ В УКРАЇНІ: «АННАЛИ» С.ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА

«Аннали» або «Кроніки польські від смерті короля Сигізмунда I» (1554) серед творчого доробку українсько-польського ренесансного мислителя Станіслава Оріховського-Роксолана (1513-1566) займають особливе місце. Цей твір являє собою єдину спробу гуманіста виступити у ролі офіційного історіографа країни, подати опис життя Польського королівства по смерті польського короля Сигізмунда I Старого.

Втім, Роксолан не спромігся довести цей свій задум до кінця. Як згадував сам гуманіст, через особисті турботи та негаразди він «стратив серце і занехаяв працю»¹. Через це «Аннали» побачили світ з великим запізненням, лише в 1611 році, зусиллями іншої знакової постаті українсько-польського культурного прикордоння, Яна Щасного Гербурта.

Структурно твір складається з таких основних частин, як передмова-мотивація праці, концептуальний нарис «Початок поляків» і шістьрічних хронік з 1548 по 1552 рік включно. Мова оригіналу – латинська. Як додаток до роботи увійшов також нарис подій т.зв. «курачої війни», історії бурхливого сейму шляхетського війська під Львовом у 1537 р., під час якого шляхетський стан висунув перед королівською владою ультиматум щодо змін свого статусу в королівстві та закріплення колективних привілеїв шляхти. До нього гуманіст також додав документальні сеймові промови його основних учасників.

У передмові до «Анналів» Оріховський таким чином визначив головну мету своєї роботи: «На те потрібні ці Хроніки, щоб вчинки, пам'яті гідні, з життя людського у забуття не пішли; також, щоб твори історичні заохотили нащадків до завбачливості або стремління до неї; і так майбутніх речей надія знаходила у минулому підтвердження»². Отже, в центрі уваги історіографа – поняття «слави» і «користі», функція історичного прогнозування; крім того, робиться наголос на виховному значенні історії.

Оріховський підкреслює важливість безперервності історіографічної традиції, виставляючи себе продовжувачем істориків минулого («від того на чим вони [попередники — Д.В.] зупинилися, історію Польську описувати будемо»)³. Щодо того, кого саме Оріховський вважав своїм

безпосереднім попередником, то найбільш вірогідний претендент на це місце — Мартін Бельський, праця якого «Хроніка усього світу» («Kronika wszystkiego swiata») у 1551 році вийшла у Кракові. Оповідь в ній якраз доводиться до 1548 р., до смерті Сигізмунда I.

Окрім того, якщо погодитись із думкою Анатолія Момрика⁴, що через хроніку М. Бельського потрапив на Русь міфічний «привілей» Олександра Македонського слов'янам, запозичений істориком у чеських хроністів, то згадка про цей легендарний акт Оріховським⁵ може свідчити на користь цього припущення. Втім, якщо це припущення і вірне, то Оріховський все ж не був лише наслідувачем Бельського, бо їх історичні концепції не тотожні. Так, наприклад, у Оріховського немає смаку до вибудови біблійної генеалогії слов'ян, яких він виводить прямо з Балкан, а не з «Азії», як Бельський.

Серед інших вірогідних попередників Оріховського слід згадати й Бернарда Ваповського, продовжувача Я. Длугоша, автора латиномовної праці «Історія корони Польської і Великого князівства Литовського», доведеної до 1535 р. Цілком ймовірно, що сусідство та породичання мало б посприяти ознайомленню Роксолана з творчістю Б. Ваповського. Щодо безпосереднього впливу на автора «Анналів» Яна Длугоша, то в творах Оріховського зустрічаємо чимало згадок про цього чи не найавторитетнішого польського історика кінця XV - початку XVI ст.⁶ Крім цього, відомі автору «Анналів» були й праці іншого славетного польського історика, М. Меховського (Меховіти)⁷.

Розглядаючи проблему джерел, які формували історичне бачення Роксолана, не можна обминути увагою дружбу, що пов'язувала автора «Анналів» із славнозвісним польським істориком Мартіном Кроммером. Достеменно відомо, що Оріховський високо оцінював хист Кроммера-історика і віддавав йому пальму першості як історіографу⁸. Проте приятельський вплив полягав, мабуть, більше у захопленні Роксолана до історичних студій, аніж у прямому засвоєнні ідейно-методологічних принципів М. Кроммера. Слід враховувати, що і класична праця останнього «Походження та усі діяння поляків» побачила світ на рік пізніше за книгу Роксолана, у 1555 р. Як приклад розбіжностей в історіографічних концепціях двох цих істориків можна вказати на різні погляди авторів щодо проблеми походження слов'ян, цінні тим, що вони унаочнюють генезу польської і української історіографічної думки XVI ст.

В історіографії Роксолан виділяв два основних жанри: літописний і красномовний (ораторський). Перший, на його думку, має сумлінно

фіксувати факти, залишаючи їх аналіз та інтерпретацію другому. Саме до першого він відносить свої «Аннали». Першозразком для нього були т. зв. Певтенгерові таблиці, перші історичні хроніки Давнього Риму, відомі йому із згадок Цицерона. Згідно з античною традицією, яка вимагала, щоб історія ґрунтувалася на свідченнях очевидців, гуманіст-літописець заявляє, що описав у своїх «Анналах» лише ті події, «на яких сам присутній був або про які на той час, коли це відбувалося, досконало чув»⁹.

У передмові ж Оріховський ставить перед собою такі дослідницькі запитання, що потребують розв'язання ще до початку викладу подій сучасності: «що то був за народ поляки?», «що за роду то є люди?», «з яких країв прийшли поляки?», а також зобов'язується писати про королівство, де правив король Сигізмунд I Старий (1467-1548), взагалі, про все його населення. Отже, в центрі уваги історика опинилися питання походження народу, його місця у світі, а також «земля»-королівство, що має свою власну (не тотожню історії польського племені) історичну традицію. Цікаво також зауважити близькість дослідницької позиції Оріховського до давньоруської літописної традиції, зокрема «Повісті минулих літ» з її класичним «звідки пішла Русь», «хто в Києві почав правити» і «звідки Руська земля стала єсть».

Відповіді на поставлені у передмові запитання був покликаний нарис «Початок поляків», що передував першій з річних хронік Роксолана. Вньому поруч із поляками письменник подає відомості про інші слов'янські народи — чехів і русів та про їх стосунки між собою і світом. Загалом історичні уявлення Роксолана ґрунтуються на ренесансних міфах і мають небагато спільного з дійсністю, але оповідання гуманіста цікаве з огляду на те, як античні міфи ставали в часи Відродження основами для національної міфотворчості. Так, Оріховський дотримувався т. зв. «дунайської теорії», популярної досить тривалий час у всіх слов'янських історіографіях¹⁰. Згідно з нею, гуманіст виводив слов'ян з Балкан, зокрема з території Далмації і Македонії¹¹. Це давало йому підставу вважати слов'ян нащадками фалангістів Олександра Македонського, які «світ цілий підбили були, через це самі себе *славянами*, тобто славою слинучими і захисту повними, батьківською назвали мовою»¹².

Дуже цікавим, з огляду на майбутнє значення в історії українського відродження, є визначення Оріховським національної приналежності за мовним принципом. На думку Роксолана, «не має ж бо поміж народу нічого так вкоріненого і властивого, як мовна сутність і спільність, яка хоча багатьма способами похитнутися може, викорінена однак з нас

дошенту не може бути...»¹³. Сучасна українська дослідниця Н.М.Яковенко покликається на твори Оріховського, ілюструючи поширення в Україні західної політично-територіальної моделі національної самоідентифікації, яка ґрунтувалася на територіальному патріотизмі і правах політичного громадянства, протиставляючи його погляди популярній серед українських православних ідеологів східній культурно-спадщинній (етнічній) моделі самоідентифікації, що надавала перевагу мовним, кривним і релігійним зв'язкам членів спільноти¹⁴. Наведені думки Роксолана про спільну мову, як найміцніший фактор консолідації у суспільстві, промовляють на користь того, що жорстке протиставлення двох згаданих моделей національної самоідентифікації у свідомості Роксолана відсутнє. Це, до речі, споріднює його з поглядами на національну самоідентифікацію, поширеними, за висновком Н.М.Яковенко, серед українського козацтва — майбутніх речників ідей українства¹⁵.

Крім цього, на наш погляд, видається симптоматичним висновок Оріховського щодо першопредків слов'ян взагалі і поляків та русинів-українців зокрема. Ними він вважає стародавніх греків. Аргументами для цього висновку Роксолану слугує близькість, яку гуманіст убачає між слов'янськими та грецькою мовами, а також спільність рис народного характеру та звичаїв. Він пише: «Тому (свідком) є уроджене обох колін добро, та ж сама дотепність, та сама розуму швидкість, рівна людяність і подібна підчас із кепськими звичаями злучена повільність; ну ж знову бенкетування і той звичай наповнення келихів, також під час пиття, здоров'я зичення, відомий у греків, а з того від слов'ян, занесений до Польщі...»¹⁶.

Як бачимо, саме культурно-спадщинні ознаки дозволили Оріховському зробити висновок про «еллінське» походження слов'ян. Більш того, Роксолан всіляко закликає сучасників до збереження і відродження «грецької спадщини», щоб вони «на взірць греків квітли в науках, цнотами нагороджувалися б; і до тієї спритності в промовах, і мужності захисту, котрими наш народ відомий, додамо ми поміркованості, пишності і ради; щоб здавалося, що ми вміння і вимову з Атен, а пишність і статечність із Спарти спровадили до Польщі»¹⁷.

Відзначимо, що звернення до досвіду стародавньої Греції та Візантії на довгі століття залишатиметься помітною рисою української культури, джерелом її саморозвитку і оригінальності. «Грекофільство» Роксолана споріднює його саме з традицією України, адже інші «діти Речі Посполитої» — поляки і литовці, разом із усією Західною Європою, надавали

перевагу пошукам «римського коріння» своїх культур.

Оріховський чітко виокремлює «русинів»-українців серед інших слов'ян. Він гадає, що «тим самим випадком [що і чехи та поляки — Д.В.] русини, яких роксоланами літописці звать, вибравшись від слов'ян, знаменитий в Європейській Сарматії тримали край»¹⁸. Отже, українці так само, як і поляки та чехи, мають власну етнічну територію, на яку ніхто інший не має більшого права. Про королівство Польське Оріховський пише, що воно «складається з поляків, Литви, Русі і прусів»¹⁹, отже, це скоріше федерація народів, ніж суто польська держава²⁰.

Верховенство поляків, на погляд гуманіста, тримається швидше на культурній перевазі і популярності «золотих польських вільностей», ніж на праві сильного. Цю думку Роксолан найбільш повно розвинув у творі «Квінкункс, тобто вірець устрою Польського королівства» (1564) у параграфах, присвячених справі унії Польської корони і Великого князівства Литовського²¹. Еліта польської Корони — польська державна «нація» поліетнічна. Саме Оріховському належить формулювання принципу інкорпорації етнічних меншин, зокрема українців, у систему Речі Посполитої — «*gente Ruthenus, natione Polonus*», тобто, зберігаючи власну історико-культурну спадщину, представник етнічної меншини може прилучатися до здобутків «високої» культури панівної етнічної групи.

Викликає інтерес й інтерпретація Оріховським т.зв. сарматизму — історико-політичної теорії про походження поляків чи пак польської елітної верстви — шляхти від відомого з античності войовничого кочового племені сарматів. Теорія ця мала доводити претензії польської аристократії на виключне становище у державі, підносити її над «несарматським» тубільним населенням країни та сусідами. Згідно ж із поглядами Оріховського, народом-завойовником були слов'яни, які під керівництвом своїх вождів-обранців Леха і Руса підбили під свою владу більшу частину Сарматії, заселеної народом «татарським», і успадкували ім'я своєї нової батьківщини²².

Русини-українці, які, за твердженням гуманіста, отримали землі одного з найславніших сарматських племен, роксоланів, відомі надалі і під цією назвою. Історична рівноправність, помітна у зображенні Оріховського русинів-українців і поляків та чітке розмежування діничної спадщини цих народів відкривали для ідеологів українства шлях до культурного привласнення, «українізації» ідеології сарматизму або й вибудові на її кшталт власної «роксоланської теорії».

Особливістю викладу сучасних Роксолану подій вкороні Польській,

якому присвячена основна частина «Анналів», є оригінальний добір фактів, що потрапляють під перо літописця. В тканину хроніки Оріховський вмело вплітає відомості про громадсько-політичне життя країни, особливо про боротьбу на сеймах коронних в Пьотркові 1549, 1550, 1552 рр. Багато уваги історик приділяє повідомленням про полеміку навколо церковної реформи, яка хвилювала і збурювала пристрасті по всьому королівству та про поширення протестантських вчень на теренах Корони.

Значна частина матеріалів «Анналів» оповідає про перипетії прикордонної боротьби, що перманентно точилася на українському прикордонні і про яку Роксолан був добре поінформований. Зокрема, він описав страшний татарський напад 1549 р.²³, зруйнування Брацлава молдавсько-татарським військом в 1551 р.²⁴ та молдавську авантюру польного гетьмана Миколи Сенявського в 1552 р.²⁵.

Крім цього, у тексті хроніки зустрічаємо численні панегірики визначним діячам доби Роксолана — С.Мацейовському, Я.Опеському, П.Кміті, М.Сенявському та ін. На сторінках «Анналів» з'являються численні промови учасників подій та сюжети мемуарного характеру. Зокрема, вражає опис сну Оріховського напередодні єпископського суду у справі зі шлюбом²⁶. Такі матеріали надають праці історика-гуманіста надзвичайну ілюстративність, жвавість викладу і справді енциклопедичне охоплення усіх проявів життя польсько-українського суспільства середини XVI ст.

Таким чином, «Аннали» С.Оріховського становлять яскравий приклад «національної» історії. Інтереси «Корони» як територіальної спільноти та «народу», як стану привілейованих охоронців традиції цієї спільноти для історика священні. Вони переважають будь-які приватні потреби, навіть ті, що торкаються особи монарха. Найяскравіше такий підхід Роксолана ілюструється критичним оповіданням про одруження Сигізмунда Августа з Барбарою Радзивілл, яке не схвалювало панство корони Польської, вважаючи його політично некорисним для держави²⁷.

Вплив Оріховського-історика на подальшу історіографічну традицію Речі Посполитої XVI-XVII ст. засвідчений працями М.Кромера, Л.Гурницького, Я.Щасного-Гербурта та ін. Видання «Анналів» мав у своїй бібліотеці відомий українській культурний діяч Ф.Прокопович²⁸.

Твір Оріховського перевидавався 1643 року в Гданську, 1712 — в Лейпцигу, 1767 — у Кракові, 1805 — у Варшаві, 1826 — у Вроцлаві, 1856 —

в Сяноці. Востаннє він видавався також у Польщі в 1972 р. зусиллями Є.Старнавського²⁹.

«Аннали» Оріховського здобули славу одного з важливих джерел з історії королівства Сигізмунда Августа, одного з найдинамічніших періодів в житті Польського королівства і Східної Європи в цілому. На жаль, вони і досі залишаються маловідомими в українських наукових колах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Orzechowski S.* Orichoviana Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543—1566. Edit. Jozeph Korzeniowski. — Vol.I. — Cracoviae, 1891. — P.670.

2. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie od zgonu Zygmunta I—go. — Warszawa, 1805. — S.7.

3. *Ibidem.* — S.8.

4. *Момрик А.* Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських та українських хроністів// *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* — Т.V. — К., 1998. — С.113.

5. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie... — S.13. Щоправда, Роксолан посилається прямо на першоджерело — «Чеські Хроніки».

6. Див., наприклад: *Оріховський С.* Напучення польському королеві Сигізмунду Августу// *Українські гуманісти епохи Відродження.* У 2 ч. — К., 1995. — Ч.1. — С.60; *Оріховський С.* Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона// *Там само.* — С.188—189. *Orzechowski S.* Polskie dialogi polityczne (Rozmowa okolo ekekyucei i Quincunx). — Krakow, 1919. — S.72.

7. *Orzechowski S.* Orichoviana Opera inedita... — P.40.

8. *Orzechowski S.* Polskie dialogi polityczne... — S.105—107.

9. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie... — S.9.

10. *Момрик А.* Вказ. праця. — С.112.

11. Було б спокусливо бачити в цьому вплив «Повісті минулих літ», але сам Оріховський серед своїх джерел більше згадує якісь «чеські хроніки».

12. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie... — S.12.

13. *Ibidem.* — S.11.

14. *Яковенко Н.* Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII—XVIII ст.)// *Генеза.* — 1997. — №1(5). — С.121.

15. *Там само.* — С.124—125.

16. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie... — S.15.

17. *Ibidem.* — S.16.

18. *Ibidem.* — S.13.

19. *Ibidem.* — S.14.

20. Опис «Руси»—України як цілком окремого краю із самобутньою культурною та історико—політичною традицією зустрічаємо й у відомому автобіографічному листі гуманіста до Я.Ф.Коммендоні (*Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого// Українські гуманісти епохи Відродження... — Ч.1. — С.405—406).

21. *Оріховський С.* Квінкункс, тобто взірць устрою Польської держави// Українські гуманісти епохи Відродження... — Ч.1. — С.358—366.

22. *Orzechowsky O.* Kroniki Polskie... — S.13—14.

23. *Ibidem.* — S.55—57.

24. *Ibidem.* — S.119—120.

25. *Ibidem.* — S.162—175.

26. *Ibidem.* — S.102.

27. *Ibidem.* — S.18—19.

28. *Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т. — К., 1981. — Т.3. — С.427.

29. *Orzechowski St.* Wybór pism. — Warszawa — Wrocław — Krakow, 1972. — S.115—186. У вступі Є.Тарнавського (S.XXXI)—XXXVI) подана характеристика твору та інформація про латинські і польські видання.